

структура / С.Г. Пепеляев. - М.: Контакт, 1993. - 270 с.

37. Урубкова І.А. Принципи справедливості та рівності в податковому праві / І.А. Урубкова // *Налого і податкове об'єднання*. - 2010. - № 5. - С. 36-40.

38. Маранчин О. Неоподатковуваний мінімум доходів громадян в Україні: ретроспективний аналіз / О. Маранчин, О. Вавриш // *Економічний аналіз*. - 2011. - Вип. 8. - Ч. 1. - С. 277-281.

39. Синяєва Л.В. Проблеми регулювання оплати праці та шляхи її вирішення в Україні / Л.В. Синяєва // *Регіональна економіка*. - 2009. - № 1. - С. 171-174.

40. Покатаєва О.В. Податкова соціальна пільга з податку на доходи фізичних осіб: правова природа, правове регулювання надання / О.В. Покатаєва // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_pravo/2012_2/files/LA212_16.pdf

41. Романовська Ю.А. Податкові пільги як інструмент регулювання соціально-демографічної політики України / Ю.А. Романовська, Д.С. Сирова // *Часопис економічних реформ*. - 2013. - № 2. - С. 57-61.

42. Терехина А.П. Система и принципы развития

налогообложения доходов физических лиц в наиболее развитых странах / А.П. Терехина // *Финансовое право*. - 2010. - № 11. - С. 36-39.

43. Report on the Evolution of the Family in Europe 2009 / Institute for Family Policy. URL : [Internet Resource]. - Mode to access: // <http://www.ipfe.org>.

44. Чеховська І.В. Правові підстави запровадження сімейного оподаткування в Україні / І.В. Чеховська. // *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. - 2011. - № 4. - С. 160-168.

45. Церенов Б.В. Принципы налогообложения как правовая основа консолидации налогоплательщиков / Б.В. Церенов // *Налого и финансовое право*. - 2009. - № 9. - С. 230-235.

Рядінська В.О.

*кандидат юридичних наук, с.н.с.
головний науковий співробітник
науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного
інституту МВС України*

Надійшла до редакції: 09.04.2013

УДК 347.9.08

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ВИНИКНЕННЯ, ЗМІНА Й ПРИПИНЕННЯ.

Середницька І.А., Даниленко С.К.

Формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, для якої людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, висуває на перше місце захист її прав, свобод і охоронюваних законом інтересів. Ефективність захисту прав і свобод людини й громадянина тісно пов'язана зі створенням дієвого механізму регулювання відносин, які виникають у цивільному процесі, у результаті чого забезпечується справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. У зв'язку з цим, вирішального значення набувають цивільні процесуальні правовідносини, дослідження яких завжди перебувало в полі зору вчених-процесуалістів.

Специфічною ознакою цивільних процесуальних правовідносин є динамічність, яка проявляється в їх русі й розвитку: вони виникають, змінюються й припиняють своє існування. Науковцями вживаються різні поняття для позначення факторів, які впливають на рух цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема, називають комплекс обставин, який складається з передумов і підстав [1, 31-32]; умови або передумови [2, 74]; передумови [3, 17; 50, 3; 77, 51]; підстави, приводу й процесуальної передумови [4, 82].

М.И. Штефан стверджував, що для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідним є наявність підстави, приводу й процесуальних передумов. Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин автор називає факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви в справах позовного провадження; заяви в справах окремого провадження. Приводом є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу в справах позовного провадження. У справах окремого провадження - необхідність встановлення певних обставин - юридичних фактів, зміни юридичного становища громадянина чи його майна, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує

виникнення, зміну припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав. Передумови - це обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу [4, 82-83].

Насамперед серед факторів, які впливають як на виникнення, так і на зміну й припинення цивільних процесуальних правовідносин, слід виділити норму цивільного процесуального права. Цей факт зумовлюється самою сутністю цих відносин, які мають процедурно-правову форму вираження й виникають тільки на підставі норм права.

У сучасних наукових працях, які присвячені дослідженню норм цивільного процесуального права, вони визначаються як встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки організаційно-процедурного характеру, які з метою регламентації порядку здійснення правосуддя в цивільних справах закріплюють права й обов'язки учасників процесу та послідовність вчинення ними процесуальних дій, а також захищені від можливих порушень заходами державного примусу [5, 8].

Розглядаючи норми цивільного процесуального права як підстави виникнення, зміни й припинення цивільних процесуальних правовідносин, науковці радянського періоду зазначали, що вони мають загальну природу [6, 124]. Регулюючи відповідний вид суспільних відносин, вони надають їм характер цивільних процесуальних правовідносин. Ці норми наділяють суд владними повноваженнями на розгляд і вирішення справ, а учасників таких відносин - цивільно процесуальною правосудатністю. Гіпотези цивільних процесуальних норм передбачають обставини, при яких може виникнути цивільне процесуальне правовідношення [7, 17]. У цьому розумінні норми цивільного процесуального права виступають

© І.А. Середницька, С.К. Даниленко, 2013

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

як загальна, абстрактна підстава виникнення, зміни й припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Роль норм цивільного процесуального права у виникненні цивільних процесуальних правовідносин полягає також у тому, що норми закріплюють можливість і умови, за якими особа може набути процесуального становища того чи іншого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Наприклад, для того, щоб стати стороною в справі, зокрема, необхідним є наявність цивільної процесуальної правоздатності (ст. 28 ЦПК України) і цивільної процесуальної дієздатності (ст. 29 ЦПК України). Норми цивільного процесуального права визначають обставини, наявність або відсутність яких впливає на виникнення, зміну й припинення цивільних процесуальних правовідносин, а можливість участі суб'єктів у цивільному процесі з абстрактної площини переходить у фактичну. Наприклад, ч. 8 ст. 130 ЦПК встановлює, що за заявою однієї або обох сторін про неможливість явки до суду, проведення попереднього судового засідання може бути відкладено, якщо причини неявки буде визнано судом поважними.

Отже, норма цивільного процесуального права не тільки передбачає можливість і право суду відкласти проведення попереднього судового засідання, а й вказує за наявності яких обставин можливе це - за заявою однієї або двох сторін про неможливість явки до суду й при умові, що причини неявки буде визнано судом поважними.

Іншим аспектом ролі норм цивільного процесуального права у виникненні, зміні й припиненні цивільних процесуальних правовідносин є те, що вони не тільки закріплюють цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів, а також передбачають відповідальність за їх порушення. Так, глава 9 ЦПК України закріплює заходи процесуального примусу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

На сучасному етапі розвитку науки цивільного процесуального права цивільну процесуальну правосуб'єктність характеризують як сукупність таких елементів: правоздатність, дієздатність, конкретні права й обов'язки або повноваження. При цьому співвідношення цих елементів визначається, виходячи з конкретного правового становища, який суб'єкт займає в цивільному процесі [8, 8].

Цивільна процесуальна правоздатність визнається як здатність мати цивільні процесуальні права й обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи, яку мають усі фізичні та юридичні особи (ст. 28 ЦПК України). Відповідно, цивільною процесуальною правоздатністю наділено вичерпне коло суб'єктів цивільного процесу: сторони, треті особи, заявник, заінтересовані особи. Але коло учасників цивільних процесуальних правовідносин набагато ширше (це і суд, і представники, і свідки, експерти, перекладачі тощо).

Вагому роль у виникненні, зміні й припиненні цивільних процесуальних правовідносин відіграють конкретні цивільні процесуальні юридичні факти. Це названі в гіпотезах процесуальних норм певні життєві обставини, з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [9, 17]. На відміну від норм цивільного процесуального права та цивільної процесуальної правоздатності й дієздатності, які є загальними

передумовами виникнення, зміни й припинення цивільних процесуальних правовідносин, юридичні факти мають конкретний характер і є тією умовою, з наявністю або відсутністю якої норма цивільного процесуального права безпосередньо пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин. Для кожного окремого цивільного процесуального правовідношення, а також їх системи вони індивідуальні і є проявом норми цивільного процесуального права й цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності, стосовно конкретної, чітко визначеної життєвої ситуації.

У науковій літературі зазначається, що цивільному процесуальному праву властивим є особливий вид юридичних фактів - процесуальні дії суду й осіб, які беруть участь у справі, звершені у визначеній послідовності, передбаченій цивільним процесуальним законодавством [10, 56; 11, 50; 12, 39]. При цьому, визначаючи роль процесуальних дій у виникненні, зміні й припиненні цивільних процесуальних правовідносин, діям суду надається вирішальне значення [13, 187].

При дослідженні юридичних фактів у цивільному процесі науковцями ведуться дискусії з приводу того, чи може бути юридичним фактом бездіяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. У науковій літературі зазначено, що в якості цивільних процесуальних юридичних фактів може виступати й бездіяльність [7, 35]. Але також знаходимо твердження, що бездіяльність учасників відноситься до юридичних фактів лише в окремих випадках [1, 34; 9, 17]. З нашої точки зору, вирішення цього спору криється в розумінні поняття "бездіяльність" та самої структури процесуальної діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Процесуальну бездіяльність слід визначити як невиконання процесуальних прав і обов'язків суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Вона є різновидом поведінки суб'єктів і в передбачених процесуальним законом випадках зумовлює певні правові наслідки.

При розгляді юридичних фактів, які є підставами виникнення, зміни й припинення цивільних процесуальних правовідносин, також існує суперечка, чи входять до їх складу події. Існуючі погляди вчених-процесуалістів з цього питання можна об'єднати в три точки зору. Згідно з першою подією є юридичними фактами. Зокрема зазначається, що до числа юридичних фактів відносяться як дії, так і події [12, 39], в їх якості виступають судові помилки, факти, які презумуються, строки, факти-стани, цивільно-правові акти й т.д. [14, 47].

Згідно з другою точкою зору події входять до складу юридичних фактів, але самі по собі вони такої ролі не мають, а є лише приводом до здійснення процесуальних дій, які вже, у свою чергу, виконують безпосередню роль юридичних фактів. Прибічники цього напрямку визначають, що іноді до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин призводять і події [1, 34], але їх слід розрізняти від процесуальних юридичних фактів-дій [15, 194]. Їх особливість полягає в тому, що події самі по собі не викликають процесуальних наслідків, вони можуть служити тільки приводом до звершення дій учасниками процесу [10, 57; 7, 34].

Представники третьої точки зору вважають, що події не є юридичними фактами. Зокрема зазначається, що як підстави виникнення, зміни й припинення цивільного процесуального правовідношення виступають лише такі юридичні факти, як дії суду й інших учасників

процесу [16, 57;17, 167].

Виходячи з аналізу положень ЦПК України, ми вважаємо, що факти-події самостійно не можуть породжувати виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин, і приєднуємось до думки: “Твердження про те, що не всі дії є юридичними фактами, що події нарівні з діями входять до складу підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин - результат недостатньої теоретичної розробки механізму виникнення, розвитку й припинення цих відносин, а також недооцінки їх ролі як засобу здійснення правосуддя” [15, 195].

Цивільні процесуальні права, обов'язки та процесуальна діяльність як структурні елементи цивільних процесуальних правовідносин взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Для захисту свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права суб'єкт вступає в цивільні процесуальні правовідносини, наділяється комплексом цивільних процесуальних прав і обов'язків, які він може реалізувати лише шляхом вчинення процесуальних дій. Вчинення процесуальних дій зумовлює поступовий рух, зміну цивільних процесуальних правовідносин і, у кінцевому підсумку, сприяє досягненню мети, задля якої вони виникли.

Література

1. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / [І.О. Безлюдько, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. - К.: Атіка, 2006. - 384 с.

2. Коршунов Н.М. Гражданский процесс: учебник для вузов: допущено Министерством образования Российской Федерации в качестве учебника для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 021100 “Юриспруденция” / Н.М. Коршунов, Ю.Л. Мареев - М.: Норма, 2004. - 848 с. - Библиогр. в подстрочных ссылках.

3. Комаров В.В. Суб'єкти цивільного процесуального права: текст лекцій / В.В. Комаров, П.І. Радченко. - Харків: Юрид. ін-т., 1990. - 52 с.

4. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Михайло Йосипович Штефан. - К.: Ін Юре, 2005. - 624 с.

5. Підлубна О.В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / О.В. Підлубна. - К., 2007. - 24 с.

6. Щеглов В.Н. Гражданское процессуальное правоотношение / Виктор Николаевич Щеглов. - М.: Изд-во “Юридическая литература”, 1966. - 168 с.

7. Елисейкин П.Ф. Гражданские процессуальные правоотношения: учебное пособие / Петр Филиппович Елисейкин; Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР, Ярославский государственный университет. - Ярославль: Ярославский

гос. ун-т, 1975. - 93 с.

8. Гусаров К.В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / К.В. Гусаров. - Харків, 2000. - 19 с.

9. Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти: навчальний посібник / В.В. Комаров, П.І. Радченко. - К.: УМК ВО, 1991. - 104 с.

10. Цивільне процесуальне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, П.І. Радченко та ін.]; за ред. В.В. Комарова. - Харків: Основа, 1992. - 416 с.

11. Васильев С.В. Гражданский процесс: учебное пособие. - Изд. второе, дополненное / С.В. Васильев. - Х.: Одиссей, 2007. - 512 с.

12. Советский гражданский процесс: учебник для студентов юрид. ин-тов и фак. / [под общ. ред. С.Ю. Каца, Л.Я. Носко]. - К.: Вища школа, 1982. - 424 с.

13. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / [В.С. Основин, В.О. Лучин, А.С. Пиголкин и др.]; под. общ. ред. П.Е. Недбайло и В.М. Горшенева. - М.: Юрид. лит., 1976. - 280 с.

14. Гражданский процесс: учебник: рекомендован Уральской государственной юридической академией в качестве учебника для студентов юридических вузов и факультетов / [В.П. Воложанин, В.Д. Кайгородов, А.К. Кац и др.]; отв. ред. проф. В.В. Ярков. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во БЕК, 1999. - 624 с., [XXIX] - Библиогр. в подстрочных примечаниях.

15. Курс советского гражданского процессуального права: в двух томах / [А.А. Мельников, Т.Е. Абова, П.П. Гуреев и др.]; под ред. А.А. Мельникова; Академия наук СССР, Институт государства и права. - Т. 1.: Теоретические основы правосудия по гражданским делам. - М.: Наука, 1981. - 463 с.

16. Осокина Г.Л. Гражданский процесс: общая часть: рекомендовано Учебно-методическим советом УМО по классическому университетскому образованию в качестве учебного пособия для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 021100 “Юриспруденция” / Галина Леонидовна Осокина. - Учеб. изд. - М.: Юрист, 2003. - 669 с. - (Institutiones). - Библиогр. в конце глав.

17. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Татьяна Владимировна Сахнова. - М.: Волтерс Клувер, 2008. - 676 с., [XVI]. - Библиогр. в подстрочных ссылках.

Середницька І.А.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС

Даниленко С.К.

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС

Надійшла до редакції: 06.04.2013